

Urszula Wich

Wiejska struktura przestrzenna i perspektywiczne kierunki jej zmian

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 9, 99-111

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Urszula WICH

Wiejska struktura przestrzenna i perspektywiczne kierunki jej zmian

Пространственная структура размещения сельских поселений и перспективные направления ее изменения

Die ländliche Raumstruktur und die perspektivischen Richtungen seiner Umgestaltung

Wiejska sieć osadnicza — mikroogniwo struktury przestrzennej kraju — wykształciła się w wyniku historycznego rozwoju rolnictwa. Pojedyncza wieś w tej sieci stanowi ogniwo, którego wyodrębnienie od sąsiednich ma z natury rzeczy charakter umowny, zważywszy istniejące układy więzi między sąsiadującymi ze sobą wsiami. Specyfika środowiska geograficznego, historyczna geneza osiedli wiejskich, charakter ich funkcji, a także stan zabudowy i zagospodarowania — wszystko to decyduje o wytwarzaniu się określonych typów osadnictwa wiejskiego. W dotychczasowych badaniach nad osadnictwem wiejskim można wyróżnić trzy klasyfikacje typologiczne wsi, oparte na kryteriach fizjonomicznych, przestrzennych i funkcjonalnych.

Teoretyczne podstawy typologii fizjonomicznej wsi zostały stworzone w okresie międzywojennym przez polskich geografów (Uhorczak, Pawłowski, Zierhoffer). Zajmowali się oni głównie stopniem skupienia i rozproszenia osadnictwa wiejskiego, szukając jego przyczyn w warunkach środowiska geograficznego, a także w uwarunkowaniach historycznych. Mimo iż układ zabudowy wsi, a także jej ogólne oblicze, ulegały częstym zmianom choćby z uwagi na nietrwały materiał budowlany, tym niemniej przez całe stulecie przetrwały charakterystyczne kształty poszczególnych typów wsi. Kształt wsi, jako wynik regionalnych tradycji wiejskich, odzwierciedlenie dawnych i późniejszych warunków gospodarowania, stał się jednym z głównych czynników różnicujących poszczególne typy osadnictwa wiejskiego.

W okresie międzywojennym Zaborski na podstawie cech fizjonomicznych dokonał klasyfikacji osadnictwa wiejskiego w Polsce, wyróżniając 17 typów wsi, a mianowicie: wielodrożnicę, wielodrożnicę luźną, widlicę, ulicówkę, owalnicę, okolicę, wieś okrągłą, przysiółek placowy, przysiółek bezkształtny, przysiółek ulicowy, łańcuchówkę, łańcuchówkę bez charakterystycznych dróg bocznych, szeregówkę z XVI w., rzędówkę, samotniczą, samotniczą domieszczę i regularną.¹

Podejmowane obecnie przedsięwzięcia, zmierzające do nadania sieci osadnictwa wiejskiego charakteru bardziej planowego, wymagają różnego podejścia do poszczególnych form osadniczych jako elementów tej sieci.

Dla potrzeb racjonalnie pojętego przestrzennego zagospodarowania kraju, w tym także dla potrzeb gosoparki rolnej, jako podstawowe kryterium klasyfikacji wsi przyjmuje się jej strukturę przestrzenną. Typologia osadnictwa wiejskiego, według kryteriów fizjonomicznych, okazuje się dla tych celów niewystarczająca. Jednym z elementów przyjmowanych w nowej klasyfikacji wsi staje się jej przestrzenne ukształtowanie. W przestrzennej typologii osadnictwa wiejskiego istotne znaczenie zyskują m. in. czynniki ekonomiczne, socjologiczne, kulturalne, głównie zaś struktura agrarna, stopień koncentracji siedlisk wiejskich oraz charakter zabudowy wsi.

W studiach nad przestrzenną strukturą typologiczną wsi zaznaczają się ostatnio daleko idące zmiany poglądów. Wykształciła się nowa metoda klasyfikacji wsi przy użyciu nowej nomenklatury. Jest to planistyczna klasyfikacja kształtu wsi oparta o materiały kartometryczne, w odróżnieniu od dotychczasowych ujęć genetyczno-geometrycznych. Z uwagi na stopień skupienia bądź rozproszenia siedlisk wiejskich na określonym obszarze, wyróżnia się trzy grupy wsi: zwarte, skupione i rozproszone.²

Uogólniając stwierdzić należy, że regionalna systematyka osadnictwa wiejskiego w Polsce wskazuje na przewagę grupy miejscowości skupionych (45,4%), nad grupą rozproszonych (27,8%) i zwartych (26,8%) w ogólnej liczbie miejscowości wiejskich (45 246). Wśród różnych typów wsi zdecydowaną przewagę w skali kraju wykazują wsie osiowe (w grupach wsi zwartych i skupionych), które stanowią około 48% ogółu wsi. Samodzielne osiedla wiejskie typu wieloprzestrzennego stanowią zaledwie 4,5%.

Kryterium klasyfikacji wsi oparte na jej strukturze przestrzennej przez analizę różnorodnych związków przyczynowo-skutkowych, pozwala wyzna-

¹ B. Zaborski: *O kształtach wsi w Polsce i ich rozmieszczeniu*, Prace Komisji Etnograficznej PAU, Kraków 1926.

² M. Chilczuk: *Typologia form i układów przestrzennych w osadnictwie wiejskim*, „Budownictwo wiejskie”, 1969, nr 10.

czyć odpowiednie kierunki rozwoju osiedli wiejskich. Stanowi ono ponadto właściwą podstawę delimitacji regionów osadnictwa wiejskiego w Polsce.³

Badania nad regionalizacją osadnictwa wiejskiego w naszym kraju potwierdzają decydujący wpływ środowiska geograficznego i struktury agrarnej na układ przestrzenny wsi. Im większe urozmaicenie rzeźby terenu, tym osiedla są obszarowo mniejsze, bardziej zwarte, tym większy zarazem bezład ich zabudowy. Wpływ struktury agrarnej na układ przestrzenny osadnictwa wiejskiego znajduje z kolei wyraz w większym uporządkowaniu wiejskiej sieci osiedleńczej i większej koncentracji zabudowy wewnątrzosiedlowej na terenach o przewadze uspołecznionej wielkoprzestrzennej gospodarki rolnej. Jeśli chodzi natomiast o standard budownictwa wiejskiego, to jest on w znacznej mierze warunkowany przez ogólny poziom rozwoju gospodarczego regionu. Im wyższy poziom tegoż rozwoju, tym wyższy standard budownictwa wiejskiego.

Rozwój i przestrzenna ekspansja procesów urbanizacyjnych w Polsce wywołują istotne zmiany nie tylko w strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego, lecz także w jego strukturze funkcjonalnej. W miarę postępów urbanizacji uwidoczniają się coraz większe różnice w zakresie społecznego podziału pracy w rolnictwie, i w ogóle na wsi. W świetle tych przeobrażeń, istotnej wagi nabiera kryterium klasyfikacji wsi według jej struktury funkcjonalnej.

Struktura funkcjonalna osadnictwa wiejskiego w Polsce posiada pięciostopniową hierarchizację ustaloną według liczby i wagi funkcji pełnionych przez poszczególne miejscowości wiejskie. Podstawą podziału wiejskich jednostek osadniczych na 5 grup funkcjonalnych jest pozycja, jaką zajmuje określona miejscowość wiejska w sieci osadnictwa z uwagi na pełnione funkcje. I tak wyróżnia się⁴:

- jednostki osadnicze ponadpodstawowe,
- jednostki osadnicze podstawowe,
- jednostki osadnicze z usługami elementarnymi,
- pozostałe jednostki osadnicze,
- jeszcze nie określone jednostki osadnicze.

Jednostki osadnicze ponadpodstawowe pełnią rolę podobną do miast o funkcjach lokalnych ośrodków obsługi. Miejscowości wiejskie ponadpodstawowe nie mają wprawdzie praw miejskich, jednakże wiele spośród nich w przeszłości było miastami, które na skutek różnych okoliczności dziejowych utraciły swój miejski charakter, a niekiedy tylko uprawnienia miejskie. Zostały im powierzone funkcje ponadpodstawowe z uwagi na

³ Delimitację regionów osadnictwa wiejskiego w Polsce, a także ich charakterystykę przedstawił M. Chilczuk w pracy pt. *Osadnictwo wiejskie Polski*, PWN, Warszawa 1970.

⁴ *Statystyczna charakterystyka miejscowości GUS*, Warszawa 1971, s. VII i 8.

peryferyjne położenie miasta powiatowego lub duży obszar powiatu. Charakteryzuje je z reguły dogodne położenie w stosunku do obsługiwanego terenu oraz szeroki rozwój różnego rodzaju funkcji o ponadpodstawowym zasięgu działania, np. wiejski dom kultury z biblioteką lub kawiarnią, targowisko, ośrodek zdrowia z apteką, POM, punkty skupu, administracja GS itp. Jednostki ponadpodstawowe działają w zasadzie w promieniu 7—10 km, a ich funkcje w 1970 r. powierzono 1172 miejscowościom wiejskim na terenie kraju, które stanowiły 2,6% ogółu miejscowości wiejskich.

Jednostki osadnicze podstawowe — to wsie często będące (do 1972 r.) siedzibą gromadzkich rad narodowych. Są to wsie o wykształconym profilu podstawowych usług, działających w promieniu około 3 km, jak np. 8-klasowa szkoła podstawowa, ośrodek zdrowia typu najmniejszego, gromadzka rada narodowa, urząd pocztowo-telekomunikacyjny, łaźnia z pralnią, agromówka itp. Tego typu miejscowości usytuowane są w centrum obszaru gromady, mają też na ogół dogodne i możliwie krótkie powiązania komunikacyjne z pozostałymi miejscowościami wiejskimi gromady. W 1970 r. było 5766 jednostek osadniczych podstawowych, co stanowiło 12,7% ogółu miejscowości wiejskich.

Jednostki osadnicze z usługami elementarnymi stanowią na ogół miejscowości wiejskie, nie przekraczające liczby mieszkańców powyżej 500 i zazwyczaj charakteryzują się jednofunkcyjnym, rolniczym charakterem. Posiadają one niektóre urządzenia usługowe, jak np.: niepełną szkołę podstawową, punkt sprzedaży detalicznej, remizę OSP, zlewnię mleka itp. Liczba jednostek osadniczych z usługami elementarnymi wynosiła w 1970 r. 16 485, co stanowiło 36,4% ogółu miejscowości wiejskich. Pozostałe jednostki osadnicze leżą zwykle w zasięgu usług elementarnych innych jednostek osadniczych. Odznaczają się niewielką liczbą ludności i rozproszoną zabudową. W 1970 r. było ich 15 908, co stanowiło 35,2% ogółu miejscowości wiejskich.

Jeszcze nie określone jednostki osadnicze to takie, które znajdują się na terenie powiatu lub jego części nie posiadających, jak dotąd, planu zagospodarowania przestrzennego. W 1970 r. było ich 5915, co stanowiło 13,1% ogółu miejscowości wiejskich.

W poszczególnych typach funkcjonalnych wsi istnieje ścisły związek pomiędzy liczbą i wagą wykształconych funkcji gospodarczych w danej miejscowości, a liczbą i strukturą społeczno-zawodową ludności. Wielofunkcyjność wsi zwiększa ogólną liczebność ludności, zmniejsza stosunek liczbowy ludności rolniczej do pozarolniczej, wpływa również na charakter fizjonomiczny miejscowości wiejskiej, upodabniając jej oblicze coraz bardziej do małego miasta.

Rola skali wielkości osadniczej jednostki wiejskiej jest znaczna nie

tylko w kształtowaniu jej funkcji, lecz także w planowym zagospodarowaniu miejscowości wiejskiej. Strukturę wielkości wsi charakteryzuje najbardziej liczba ich ludności, co przedstawia tabela.

Tab. 1. Struktura wielkości miejscowości wiejskich według stanu w 1970 r.
Die Grössenstruktur der Landsiedlungen nach dem Bestand vom Jahre 1970

Klasy wielkości wsi	Miejscowości wiejskie		Ludność zamieszkująca miejscowości wiejskie*	
	liczba	procenty	mln	procenty
Ogółem	45 246	100,0	15,6	100,0
poniżej 50	2 491	5,5	0,1	0,6
50— 99	4 981	11,0	0,4	2,6
100— 199	11 944	26,4	1,5	9,6
200— 499	17 696	39,1	5,2	33,4
500— 999	5 785	12,8	4,0	25,6
1000—1999	1 865	4,1	2,5	16,0
2000—4999	478	1,1	1,6	10,3
5000 i więcej	6	0,0	0,3	1,9

* Szacunki autorki.

Z r ó d ł o: *Statystyczna charakterystyka miejscowości GUS, Polska, Warszawa 1971, z. 1, s. 3.*

Analiza obecnej struktury wsi wskazuje, że 53,8% ludności zamieszkuje 18% miejscowości wiejskich, grupujących jednostki powyżej 500 mieszkańców i pełniących z reguły funkcje ponadpodstawowe i podstawowe. Równocześnie 46,2% ludności wiejskiej zamieszkuje 82% miejscowości wiejskich — w większości o jednofunkcyjnym, rolniczym charakterze — grupujących wiejskie jednostki osadnicze liczące powyżej 500 mieszkańców.

Zachodzące przemiany w strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego na terenie kraju w znacznej mierze przypisuje się procesom urbanizacyjnym. Zjawisko urbanizacji wiąże się nie tylko z miastem, lecz także ze wsią, która z biegiem czasu przejmuje od miasta szereg właściwych mu cech. Przestrzenna ekspansja procesów industrializacji, a także pogłębiający się społeczny podział pracy w rolnictwie, wywołują zjawisko postępującej urbanizacji wsi. Urbanizację wsi polskiej przyspieszyły po wojnie określone przemiany demograficzne, ekonomiczne i społeczne. Zróżnicowanie przejawów urbanizacji wsi sprawia, iż możemy mówić o: urbanizacji demograficznej, ekonomicznej, funkcjonalnej, przestrzennej, społecznej.

Urbanizacja demograficzna wsi przejawia się w przesuwaniu ludności ze wsi do miasta i spadku ludności wiejskiej w ogólnym stanie zaludnienia kraju. Jest ona typowa dla początkowej fazy urbanizacji wsi. W Polsce szczytowy okres urbanizacji demograficznej wsi przypada na pierwszą połowę lat 50-tych (okres planu 6-letniego), w których forsownej industrializacji kraju towarzyszyła niezwykle wysoka migracja ludności ze wsi do miast.

Urbanizacja ekonomiczna znajduje swój wyraz we wzroście udziału na wsi ludności zatrudnionej w zawodach pozarolniczych. Tego rodzaju urbanizacja wsi, wywołana zwiększającą się na jej gruncie dyferencjacją zawodów nierolniczych, jak również masowością dojazdów do pracy w mieście, szczególnie wyraźnie zaznacza się u nas w latach 60-tych.

Urbanizacja funkcjonalna znajduje swe odzwierciedlenie w specjalizacji jednostek wiejskich w określonych funkcjach. Obok dawnych funkcji rolniczych, osiedla wiejskie — zwłaszcza największe w coraz szerszym zakresie pełnią inne funkcje, wykorzystując swe walory przyrodnicze, bądź nie wykorzystane dotąd zasoby gospodarcze. Funkcjonalne różnicowanie osiedli wiejskich jest przejawem osiągnięcia przez wieś wyższego stopnia urbanizacji. Obecnie można powiedzieć, iż wieś polska wkracza w stadium urbanizacji funkcjonalnej.

Urbanizacja przestrzenna wsi przejawia się w kształtowaniu coraz większych kompleksów jej zabudowy na wzór miejski. Wieś przyjmuje miejskie wzorce budownictwa zarówno w zakresie standardu budynków, jak i przestrzennej organizacji osady. Proces urbanizacji przestrzennej jest tym silniejszy, im wieś położona jest bliżej miasta, zwłaszcza dużego, a także im większy jest na wsi odsetek ludności pozarolniczej.

Przejawem urbanizacji społecznej wsi jest przyjmowanie przez ludność wiejską określonych wzorców miejskiego stylu życia. Industrializacja, ze swą masowością produkcji i rozwiniętym transportem, znakomicie rozszerzyła zasięg wpływów miasta na wieś. Wpływy te spotęgowały środki masowego przekazu: prasa, radio, telewizja, docierające coraz szerzej na wieś. Przejawem urbanizacji społecznej jest także wyposażenie coraz większej liczby wsi w urządzenia infrastruktury, zarówno społecznej jak i technicznej.

Urbanizacja wsi polskiej nie przebiega równomiernie w poszczególnych częściach kraju. Najwyższy stopień urbanizacji osiągnęły wsie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym, a także położone w strefie podmiejskiej wielkich miast. Na tych obszarach często zanikają nawet fizjonomiczne różnice między wsią a miastem. Wsie takie w coraz większym stopniu stają się tylko dormitoriami dla ludzi, którzy mieszkają w nich, a pracują w miastach, dojeżdżając codziennie. Osiedla te tylko ze względów czysto administracyjnych zaliczane są do wsi.

Obok terenów wiejskich o wysokim stopniu urbanizacji spotyka się wciąż jeszcze tereny, gdzie proces ten nawet się nie zaczął, gdzie nadal dominuje typ „szczerzej wsi”. Ma to miejsce zwłaszcza w regionach kraju słabo zurbanizowanych, bowiem urbanizacja wsi jest z istoty swej zjawiskiem pochodnym urbanizacji miejskiej.

Likwidacja wielowiekowych zapóźnień w rozwoju społeczno-gospodarczym wsi polskiej już w najbliższej przyszłości wymaga podjęcia szeregu

decyzji zmierzających w kierunku zasadniczych w tym zakresie przeobrażeń. Podstawę tych przeobrażeń stanowią będą planowe przemiany w istniejącym niekorzystnym układzie wiejskiej sieci osadniczej. Z wyizolowanego elementu krajowego układu osadniczego, wiejskie osadnictwo przemieni się w integralną część tego układu, kształtowanego przez daleko idące przeobrażenia w społeczno-gospodarczej strukturze kraju.

Koncepcja przyszłościowego zagospodarowania przestrzennego kraju opierać się ma na zasadzie policentryczności i umiarkowanego rozmieszczenia działalności społeczno-gospodarczej w przestrzeni.⁵ Rolę podstawowych węzłów, czyli głównych ogniw układu osadniczego kraju w tej koncepcji wyznacza się aglomeracjom miejskim oraz ośrodkom uzupełniającym je w postaci miast pełniących funkcje o znaczeniu ogólnokrajowym. Pasma te będą tworzone przez szlaki infrastruktury technicznej.

Wiejska sieć osadnicza, według policentrycznej umiarkowanej koncepcji, stanowić będzie mikroregionalny element struktury przestrzennej kraju, zaś trzon tego najmniejszego ogniw reprezentować mają ośrodki gminne. Przemiany układu wiejskiej sieci osadniczej regulowane będą przez szczegółowe plany zagospodarowania przestrzennego gmin, zespołów wiejskich bądź poszczególnych wsi, ustalane pod kątem rozwoju jednostek wiejskich w takim kierunku, w jakim są one najbardziej predystynowane przez naturę i dotychczasową działalność człowieka.

Przewiduje się również, że związanie osadnictwa wiejskiego z krajowym systemem osiedleńczym przyczyni się do ograniczenia dalszego rozpraszania osadnictwa wiejskiego. Czynnikiem skutecznie przeciwdziałającymi temu staną się strefy aglomeracji i ciągów infrastruktury technicznej, w których wystąpi najwyższe skupienie wiejskiej sieci osiedleńczej.

Dowiązanie osadnictwa wiejskiego do krajowego policentrycznego układu pasmowo-węzłowego sprawi, iż w coraz większym stopniu tracić będzie na znaczeniu tradycyjny podział na osadnictwo miejskie i wiejskie, w miejsce którego pojawi się nowa nomenklatura, wyróżniająca trzy grupy osadnicze w krajowym układzie, mianowicie: aglomeracje, pasma urbanizacji i pozostałe osadnictwo.

Przyszłościowe przemiany w strukturze zabudowy wsi powinny zmieścić w kierunku większej jej koncentracji i uporządkowania przestrzennego, zgodnie z wytycznymi miejscowych planów zagospodarowania. Skala i tempo przeobrażeń struktury zabudowy wiejskiej warunkuje dalszy rozwój społeczno-gospodarczy wsi. Uporządkowanie i skupienie zabudowy wiejskiej, zgodnie z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, obejmie prawdopodobnie niewielką grupę wsi. Możliwości koncentracji zabudowy rysują się przede wszystkim we wsiach charakteryzujących się większą skalą wielkości i wykształconymi funkcjami usługowymi

⁵ Na podstawie materiałów Komisji Planowania przy Radzie Ministrów.

oraz we wsiach usytuowanych w zurbanizowanych strefach aglomeracji, względnie wzdłuż tras przebiegu infrastruktury technicznej. We wsiach tego typu wzrastać będzie udział ludności dwuzawodowej i pozarolniczej, której kontakt z ziemią — warsztatem pracy — ulegnie znacznemu rozluźnieniu, a może nawet zatarciu. Przemiany w strukturze funkcjonalnej wsi i strukturze zawodowej jej ludności w sposób istotny kształtować będą zabudowę wsi, zmierzającą ku większej koncentracji, którą będzie można osiągnąć przez wypełnienie starej, rozproszonej zabudowy, dalszą rozbudową, nawiązującą do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Możliwość rozwoju nowych, bardziej skupionych form budownictwa powstanie również na terenach wiejskich odznaczających się szczególnymi walorami przyrodniczymi. Wsie usytuowane na tych terenach traktowane będą jako ośrodki krótko- i średnioterminowej rekreacji, a ich budownictwo rozwijać się będzie w oparciu o plany miejscowe w formie tzw. domów weekendowych lub pomieszczeń do wynajęcia na urlopy.

Charakter zabudowy wsi rolniczych nosi ślady struktury agarnej, która — w dającej się przewidzieć przyszłości, zwłaszcza w regionach centralnych i wschodnich — odznaczać się będzie wciąż jeszcze przewagą gospodarstw indywidualnych. Wprawdzie przewiduje się wysokie tempo wzrostu budownictwa indywidualnego w tych wsiach, lecz głównie dotyczyć ono będzie wymiany starych, w większości drewnianych zabudowań mieszkalnych i inwentarskich, stanowiących relikty poprzedniej, historycznie wykształconej zabudowy wsi.

We wsiach rolniczych o przewadze gospodarstw indywidualnych, możliwość skupienia ich zabudowy jest — wydaje się — nader ograniczona. Zachodzi tu bowiem pewna naturalna sprzeczność pomiędzy społecznym dążeniem do koncentracji zabudowy a dążeniem rolnika do skrócenia odległości do pola, stanowiącego jego warsztat pracy i źródło utrzymania. Z uwagi na rysujący się konflikt pomiędzy skupieniem wsi a interesem indywidualnego rolnika, nośnikiem postępu i przejawem urbanizacji w tego typu wsiach będą nowe rozwiązania materiałowe i konstrukcyjne w zakresie wykonawstwa zabudowań mieszkalnych i inwentarskich. Wykonywane one będą na szeroką skalę ze zunifikowanych elementów budowlanych, montowanych w odpowiednio krótszym czasie oraz mniejszym nakładem pracy i środków w porównaniu z budownictwem tradycyjnym.

Większe możliwości skupienia zabudowy wsi rolniczych wystąpią w regionach północno-zachodnich, gdzie przewiduje się stosunkowo wysokie tempo uspołecznienia gospodarstw rolnych. Budownictwo na tych terenach zostanie skupione w dużych obiektach, na co pozwoli znaczny areal ziemi pozostający we władaniu przeciętnego gospodarstwa uspołecznionego, a także wysoka mechanizacja prac polowych.

Określa się, iż przyszłościowe przemiany w strukturze zabudowy wsi, wyrażające się większą jej koncentracją i planowym rozmieszczeniem, obejmą w zasadzie wsie pozarolnicze i rolnicze o przewadze gospodarstw uspołecznionych. Pozostałe wsie rolnicze, o przewadze gospodarstw indywidualnych, nadal jeszcze charakteryzować będzie znaczne rozproszenie zabudowy, co jednak nie wykluczy nadania tej zabudowie pewnych elementów przestrzennego ładu.

Przyszłościowa struktura funkcjonalna wsi opierać się będzie w zasadzie na ustalonym w 1970 r. modelu funkcjonalnym dla osiedli wiejskich. Ulegnie on jedynie pewnej modyfikacji polegającej na wyodrębnieniu 4 grup jednostek wiejskich według pełnionych przez nie funkcji, w miejsce 5 grup wyróżnianych obecnie. Model ten obejmować będzie: jednostki osadnicze ponadpodstawowe, jednostki osadnicze podstawowe, jednostki osadnicze z usługami elementarnymi, pozostałe jednostki osadnicze.

Główne przemiany dotyczyć będą zakresu pełnionych funkcji przez wsie ponadpodstawowe i podstawowe. Pierwszym krokiem uczynionym w tym kierunku była ustawa z dnia 29 listopada 1972 r. o utworzeniu gmin.⁶ Nowo powstałym ośrodkiem gminnym w liczbie 2048, tj. 4,5% ogółu miejscowości wiejskich, wyznacza się w przyszłości funkcje jednostek ponadpodstawowych. Ośrodki gminne uzyskały obecnie warunki niezbędne do spełniania nadrzędnych funkcji administracyjnych i gospodarczych wobec podporządkowanych im wsi. Stanowią one będą w przyszłości ważne wiejskie centra gospodarcze, społeczne i kulturalne, w pełni zdolne do realizowania zadań produkcyjnych, usługowych, socjalnych i kulturalnych gminnego mikroregionu.

Obok wiejskich ośrodków gminnych, funkcje nadrzędne względem przyległych terenów wiejskich — na mocy wspomnianej wyżej ustawy⁷ — pełni 318 miast. W miastach tych usankcjonowaniem funkcji ponadpodstawowych względem określonej grupy wsi jest utworzenie dla nich wspólnych z otaczającą gminą organów administracji państwowej. Zasięg oddziaływania i obsługi jednostek ponadpodstawowych prawdopodobnie nie ulegnie zmianie i wahać się będzie nadal w granicach 7—10 km.

Jednostki osadnicze podstawowe, które do końca 1972 r. pełniły w większości funkcje ośrodków gromadzkich, a nie stały się siedzibą gminy, w przyszłości pozostaną wsiami sołeckimi. Jednostki te nadal specjalizować się będą w wykształcaniu swego profilu usług podstawowych o zasięgu oddziaływania do 3 km. W przyszłości udział ich o ogólnej liczbie miejscowości wiejskich szacuje się na około 13%.

Jednostki osadnicze z usługami elementarnymi — to rolnicze wsie sołeczkie, nastawione w przyszłości na wielkotowarową produkcję rolną.

⁶ Dziennik Ustaw nr 49, poz. 312.

⁷ *Ibid.*

Ich udział szacuje się na około 35% ogólnej liczby miejscowości wiejskich.

Pozostałe jednostki osadnicze określane są jako nierozwojowe. Stanowią one będą około 57,5% ogółu miejscowości wiejskich i nie są przewidziane w przyszłości do szerszego rozwoju. Wsie te odznaczać się będą przewagą rolnych gospodarstw indywidualnych, nastawionych w niewielkim zakresie na produkcję wielkotowarową. Przewiduje się, że mieszkańcy wsi zarówno produkcyjnych, jak i nierozwojowych korzystać będą z usług wyższego rzędu w placówkach rozmieszczonych w wiejskich jednostkach podstawowych i ponadpodstawowych.

Przewidywane zmiany w krajowym układzie sieci osadniczej oraz zakładane przeobrażenia w społeczno-gospodarczej strukturze wsi wywołają dalsze postępy w jej urbanizacji. Postulowane przemiany w układzie krajowej sieci osadniczej prawdopodobnie wpłyną na ukształtowanie się trzech kategorii wsi urbanizujących się.⁸ Pierwsza kategoria wsi urbanizujących się powstanie na obszarach znajdujących się pod bezpośrednim wpływem aglomeracji. Wsie te formować się będą wzdłuż pasm infrastruktury technicznej, stanowiąc równocześnie dalszą przestrzenną kontynuację aglomeracji. Druga kategoria wsi urbanizujących się wystąpi w bezpośrednim sąsiedztwie miejskich centrów gospodarczych. Sąsiedztwo to wywoła procesy zmierzające do zespolenia ośrodków miejskich z osiedlami wiejskimi leżącymi w zasięgu ich wpływów. W konsekwencji procesy te przyniosą wykształcenie się nowych zespołów osadniczych. Trzecią kategorię wsi stanowić będą osiedla wiejskie położone z dala od aglomeracji, pasm infrastruktury technicznej i miejskich ośrodków gospodarczych o pozarolniczym charakterze.

W wyodrębnionych kategoriach wsi urbanizujących się występować będą określone procesy przestrzenne, gospodarcze i społeczne. Urbanizacja przestrzenna wyrażać się będzie planową organizacją wiejskiej sieci osiedleńczej, skupieniem i uporządkowaniem zabudowy wewnątrzosiedlowej, zgodnie z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. Urbanizacja gospodarcza stanowić będzie rezultat zaniku funkcji rolniczych w osiedlu wiejskim. Wsie te cechować będzie wzrost zatrudnienia ludności w zawodach pozarolniczych. Jednakże przewiduje się, iż zmiana zawodu przez mieszkańca wsi dokona się w dużym stopniu bez jego przenoszenia się do miasta. Przewidywany rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej we wsiach ponadpodstawowych i podstawowych powinien stworzyć warunki do zatrudnienia znacznej rzeszy ludności wiejskiej nie znajdującej swego miejsca w rolnictwie. Mimo rozwoju pozarolniczej działalności w poszczególnych grupach wsi, nieunikniony wydaje się dalszy odpływ części ich ludności do pracy w miastach, zwłaszcza w warunkach bliskiego sąsiedztwa. Odpływ ten — to dojazdy do pracy, lub też przenoszenie się

⁸ Na podstawie materiałów Komisji Planowania przy Radzie Ministrów

do miast na stałe. Społeczne efekty postępującej urbanizacji obejmą nie tylko kategorie wsi urbanizujących się, lecz dotrą w pewnej mierze również do pozostałych, o charakterze rolniczym. Przejawem urbanizacji społecznej będzie nieustanna dążność do poprawy warunków bytu, pracy i wypoczynku mieszkańców wsi, a co za tym idzie — do stopniowego niwelowania istniejących w tym zakresie różnic w stosunku do warunków pracy i życia mieszkańców miast.

W konkluzji należy zaznaczyć, iż perspektywiczne przeobrażenia w strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego są uzależnione od postępów w zakresie przemian w strukturze agrarnej. Zakładane przez Komisję Planowania przy Radzie Ministrów przyszłościowe zmiany w strukturze agrarnej — podobnie jak w całej strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego — zmierzają nie tyle do zasadniczej jej przebudowy, ile do usunięcia widocznych nieprawidłowości tej struktury, hamujących zarówno wzrost produktywności rolnictwa, jak i w ogóle rozwój społeczno-gospodarczy polskiej wsi.

РЕЗЮМЕ

Рационализация пространственной структуры ПНР в значительной степени зависит от надлежащего направления ее основного элемента — системы размещения населения в стране. Принятый принцип комплексного развития системы размещения населения в стране предусматривает принятие мер по упорядочению сельской сети размещения населения. Заключение этого микрозвена пространственной структуры страны в рамки плановости представляет большую трудность, что прежде всего вытекает из исторического генезиса сельских поселений, их тесной зависимости от специфики естественной среды и аграрной структуры.

Пространственная дифференциация сельской сети размещения населения требует принятия отдельных исследовательских методов, которые позволили бы оценить существующее положение и дали бы возможность выбрать наиболее обоснованные и реальные направления в развитии системы сельского размещения населения. Кроме того, перспективная модель сети сельского размещения населения должна быть приспособлена к рамкам концепции пространственного благоустройства страны, основанной на полицентрической линейно-узловой системе, осью которой будет сеть населенных пунктов, связанных линиями технической инфраструктуры.

Для планового развития сельских населенных пунктов за основу критерия классификации деревни принимается пространственная типология сельского размещения, существенным исследовательским элементом которой являются экономические факторы, аграрная структура, степень концентрации сельских поселений и характер застройки деревни. Дополнением к исследованиям пространственной типологии сельского размещения населения является определение той хозяйственно-административной функции, которую выполняют сельские еди-

ницы, т.е. установление изменений, наблюдаемых в общественно-профессиональной структуре сельского населения под влиянием функциональной специализации сельских поселений.

Пригодность пространственной и функциональной типологии сельского размещения населения велика. Она не только дает возможность оценивать существующий уровень застройки и урбанизации польской деревни, но и является основой перспективного стимулирования развития отдельных типов сельских поселений в соответствии с местными планами пространственной застройки в том направлении, которое наиболее отвечает деятельности человека.

Значение тех изменений, которые произойдут в пространственной структуре размещения сельских поселений, будет заключаться в оптимизации системы их размещения, функционирующей как неотъемлемая часть системы размещения населения всей страны. Предполагается также, что эти изменения приведут к постоянному стиранию контрастных различий между городом и деревней

ZUSAMMENFASSUNG

Die Rationalisierung der Raumstruktur des Landes im hohem Mass hängt von der geeigneten Richtung der Entwicklung seines Grundelementes, d. h. von der Siedlungsanrichtung des Landes ab. Das angenommene Prinzip der Komplexentwicklung der Siedlungsanrichtung des Landes erfordert die Unternehmungen, die auch der Regelung des ländlichen Siedlungsnetz — das Endstück der Raumstruktur des Landes — bietet besonders hohen Grad der Schwierigkeiten beim Versuch seine Entwicklung im Planrahmen aufzufassen. Es kommt vor allem von der historischen Ursprung der Dorfsiedlungen, von ihrer engen Bedingung von der Eigenart der naturalen Umwelt und der Agrarstruktur hervor.

Die Raumverschiedenheit des ländlichen Siedlungswesen erfordert die Annahme der bestimmten Forschungsmethoden, die bestehende Lage bewerten lassen und die Auswahl der begründetsten und reellen Richtungen der Entwicklung der ländlichen Siedlungsanrichtung ermöglichen. Das Perspektivmodell des ländlichen Siedlungsnetzes soll dem Rahmen der Konzeption der Raumordnung des Landes angepasst werden, die sich auf dem polizentrischen Reihen- und Knotenanordnung gründet. Der Grundstock dieser Anordnungskonzeption soll das mit den Zügen der technischen Infrastruktur gebundene Siedlungsnetz bilden.

Für den Bedarf der planmässigen ländlichen Siedlungsentwicklung, als das Grundkriterium der Klassifizierung von Dörfern nimmt man die Raumtypologie des ländlichen Siedlungswesen an, in der u. a. ökonomische Faktoren, Agrarstruktur, Konzentrationsgrad von Landsiedlungen sowie der Charakter der Dorfbebauung als Untersuchungselemente von wesentlicher Bedeutung gelten. Als Ergänzung der Untersuchungen der Raumtypologie des ländlichen Siedlungswesen werden die von dörflichen Einheiten ausgeübten Wirtschafts- und Verwaltungsfunktionen bestimmt, und folgerichtig die Umgestaltungen der Sozial- und Berufsstruktur der Landbevölkerung festgestellt, die unter dem Einfluss der funktionellen Spezialisierung der Landsiedlungen vorkommt.

Die Verwendbarkeit der räumlichen und funktionellen Typologie der Landsiedlung ist beträchtlich. Sie lässt die bestehende Bewirtschaftungs- und Urbanisierungsstufe des polnischen Dorfes bewerten sowie stellt eine Stütze für die perspe-

ktivische Stimulierung der solchen Entwicklung der vereinzelt Landsiedlungstypen dar, die mit den Ortsplänen der Raumbewirtschaftung übereinstimmen und der Richtung der bisherigen Aktivität des Menschen entsprechen.

Die Bedeutung der Zukunftsveränderungen in der Raumstruktur des Landsiedlungswesen wird sich in der Optimalisation des ländlichen Siedlungsanordnung äussern, die als unzertrennlicher Teil des Siedlungssystem des Landes funktionieren wird. Es ist auch vorausgesehen, dass die betreffende Veränderungen ein Prozess der allmählichen Verwischung der Kontrastabstände zwischen dem Dorf- und Stadtsiedlung sowie der Abstände von den Lebensbedingungen zwischen den Dorf- und Stadtbewohnern bewirken werden.